

Флорій БАЦЕВИЧ, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-6141-8318

e-mail: floriy.batsevych@lnu.edu.ua

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна

Світлана ГРИГОРУК, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0003-4184-9265,

e-mail: velta569@gmail.com

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна

ПАРАТЕКСТИ ДО НЕІСНУЮЧИХ ТЕКСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ ОПОВІДАНЬ СТАНІСЛАВА ЛЕМА "АБСОЛЮТНА ПОРОЖНЕЧА")

Вступ. У статті аналізується збірка оповідань польського письменника-фантаста, літературознавця, філософа Станіслава Лема "Doskonała próżnia" ("Абсолютна порожнеча"), в якій представлені рецензії на неіснуючі тексти неіснуючих авторів. Мета дослідження – аналіз лінгвальних (семантичних і прагматичних) засобів створення в "тілі" рецензії формально-змістових чинників текстів, які нібито існують. Одне із супровідних завдань дослідження – виявлення семантико-прагматичних засобів моделювання образів авторів неіснуючих текстів.

Методи. Використані методи: описовий, елементи трансформаційної методики структурного методу, методики комунікативно-прагматичного аналізу текстів і дискурсів, а також прийоми лінгво-наратологічного аналізу розповідей про події.

Результати. Виявлено, що лінгвальні втілення формальних і змістових аспектів неіснуючих текстів (попри їхню синтетичність) стосуються засобів: (1) дейксису форми нібито офіційно виданих текстів; (2) сюжетно-змістового дейксису; (3) відтворення змістової частини неіснуючих текстів: (а) семантичні, (б) семантико-прагматичні, (в) комунікативно-прагматичні (або просто прагматичні, оскільки останні виявляються в спілкуванні "автор – потенційний читач"). У текстах оповідань виявляються як особа "рецензента"

неіснуючих творів, так і особа істинного автора (С. Лема), який хоч і зрідка, однак "видає" свою присутність.

Висновки. Перспективними вважаємо дослідження комунікативно-прагматичних аспектів створення таких паратекстів, які, зокрема, стосуються: а) співвідношення модусних і модальних аспектів осіб "рецензентів" і "авторів"; б) точок зору "рецензентів" і "авторів"; в) емпатії та напрямків руху їхніх фокусів у "рецензентів" та "авторів"; г) оцінки "рецензентів" і "авторів" текстової історії та її дискурсивного втілення; д) діалогів "рецензента" з "авторами" і читачами; е) дієвими чинниками є також прагматичні аспекти організації мовленнєвих актів і мовленнєвих жанрів оповідань збірки; є) тональнісні аспекти "рецензій" та неіснуючих текстів і, звичайно, лінгвальні засоби втілення неповторного гумору видатного польського письменника і мислителя С. Лема.

Ключові слова: одивнений текст, "неприродна" наратологія, структура оповіді, образ наратора, глибина фікціональності тексту.

Вступ

У пропонованій статті розглянемо лінгвальні принципи формування такого різновиду паратекстових утворень, якими є рецензії на художні та наукові тексти. Особливості досліджуваного різновиду мовленнєвих жанрів полягають у тому, що це рецензії на неіснуючі тексти. Йдеться про збірку оповідань видатного польського письменника-фантаста, філософа, публіциста, літературознавця Станіслава Лема "Абсолютна порожнеча" ("Doskonała próżnia") (Lem, 1974). У межах типології художніх оповідних структур подібні тексти кваліфікуються як "неприродні" або "одивнені" наративи. Польський літературознавець Пйотр Кривак пояснює це так: "Що може бути більш абсурдним за рецензії на книги, яких не існує?" (Krywak, 1994, s. 40) і додає, що подібні паратекстові утворення – це нонсенс, абсурд, гротеск (Ibid, s. 40).

Методи

Тексти нонсенсного, абсурдного, паралогічного, гротескного і т. ін. формально-змістового наповнення, а також тексти аналізованої збірки оповідань мають усі ознаки так званих "неприродних наративів" і до них можуть бути застосовані методи, методики і прийоми аналізу саме таких структурних текстово-дискурсивних утворень (див. детальніше: (Бацевич, 2018). Серед

них найбільш уживаними слід визнати описовий метод, елементи трансформаційної методики структурного методу, методики комунікативно-прагматичного аналізу текстів і дискурсів, методики і прийоми лінгвонаратологічного аналізу розповідей про події.

Структура збірки оповідань, дискусійні аспекти її жанрової належності

Лінгвонаративний аналіз згаданої збірки оповідань С. Лема спирається на її загальну текстову і мовленнєвожанрову характеристику. Структурно згадана збірка творів польського письменника складається із передмови, яка має ознаки кількох мовленнєвих жанрів (власне авторської передмови, редакційно-видавничої передмови і авторської рецензії на збірку пропонуваного неіснуючим видавництвом неіснуючих текстів), і характеризується значними глибинами вияву фікціональності змісту і форми (див. про це детальніше: (Бацевич, 2019; 2020; 2021), а також 15 оповідань, які мають формальні ознаки рецензій на художні, науково-фантастичні й "наукові" тексти.

Змістовно ці "рецензії" стосуються: (1) двох жанрових різновидів художньої прози: (а) художньо-белетристичної (10 оповідань), (б) науково-фантастичної (1 оповідання: "Корпорація «Буття»"); (2) "власне наукових" текстів (3 оповідання), зокрема: "Культура як помилка", "Про неможливість життя, про неможливість прогнозування", "Не буду служити"; (3) оповідання "Нова Космогонія", яка є "доповіддю" неіснуючого астрофізика Альфреда Тести, виголошеною перед комітетом з присудження Нобелівської премії. Останнє з названих оповідань не є рецензією; це цілісний "науковий трактат", який подається як "передрук" з ювілейного збірника на пошану Альфреда Тести.

У монографії згадуваного польського літературознавця П. Кривака, який окрім низки інших аспектів досліджував проблему еволюції наративних підходів С. Лема, переконливо доводиться, що з кінця 60- початку 70-х років минулого століття С. Лем у своїх творах найчастіше постає як умисний "некомпетентний наратор", який нібито сумнівається у всьому, що постулює в текстах (Krywak, 1994, s. 56–57). У цілому погоджуючись із такою кваліфікацією, зазначимо, що варто також розглядати наративну позицію С. Лема в даній збірці як іро-

нічну. Інакше кажучи, перед нами іронічний, умисно некомпетентний наратор, думки, судження й оцінки якого часто не збігаються з думками, судженнями і оцінками "авторів".

Що стосується проблеми жанрової належності аналізованої збірки оповідань, то необхідно зазначити, що в спеціальній літературі наявні досить суперечливі міркування з цього приводу. Низка авторів, так би мовити, "за інерцією" художньої творчості С. Лема, зараховують аналізовану збірку до жанру фантастики, з чим важко погодитись, оскільки оповідання, представлені в ній, окрім декількох, не відповідають категорійним виявам цього жанру (див., напр.: Бацевич, 2020). Українські дослідниці О. Поліщук і Л. Павлішена вважають, що це збірка містифікацій щодо форми і змісту мовленнєвого жанру "рецензія" (Поліщук, Павлішена, 2020). Деякі російські дослідники зараховують тексти цього збірника до жанру пастішу. На наш погляд, таке твердження не повною мірою відповідає формальним і змістовим ознакам оповідань, оскільки обов'язковою умовою пастішу є наявність конкретної особи автора твору. У нашому ж випадку риси особи "автора" "рецензованого" твору виформовуються в "тілі" самої рецензії, що не відповідає класичному розумінню цього жанру. Враховуючи формально-змістові особливості збірок оповідань "Абсолютна порожнеча" (див. про це нижче) і "Уявна величина" ("Wielcość urojona" (Lem, 1972), можна говорити про те, що С. Лем створив особливий жанр, який умовно можна назвати "лемівськими паратекстами до неіснуючих текстів".

Результати

Лінгвальні втілення формальних і змістових аспектів неіснуючих текстів (попри їхню синтетичність) стосуються таких чинників: (1) засоби дейксису форми нібито офіційно виданих текстів; (2) засоби сюжетно-змістового дейксису; (3) засоби відтворення змістової частини неіснуючих текстів: (а) семантичні, (б) семантико-прагматичні, (в) комунікативно-прагматичні (або просто прагматичні, оскільки останні виявляються в спілкуванні "автор – потенційний читач"). При цьому потрібно мати на увазі як особу "рецензента" неіснуючих творів, так і особу їх істин-

ного автора (С. Лема), який хоч і зрідка, однак виявляє свою присутність у згаданій збірці оповідань.

З метою цілісного представлення лінгвальних прийомів "відтворення" неіснуючих текстів у "тілі" "рецензій" досить умовно поділимо їх на прийоми "реконструкції" (а) формальних і (б) змістових аспектів цих текстів. У пропонованій статті зупинимося на формальних аспектах побудови С. Лемом неіснуючих текстів, маючи на увазі їхній синтетичний зв'язок із чинниками змістовими.

1. Формальні аспекти побудови неіснуючих текстів

У широкому сенсі формальні чинники можна визначати як мовні засоби дейксису, точніше – дейксису, створюваного в тексті "рецензії" з орієнтацією на неіснуючий твір. З урахуванням усіх оповідань збірки "Абсолютна порожнеча" лінгвальні засоби "унаочнення офіційно виданих книг" можна умовно поділити на три типи: (1) засоби ***формального дейксису неіснуючого "друкованого видання"*** (зазначення міста, року "видання"; видавництва, в якому побачив світ "рецензований" твір; обов'язково зазначається особа "автора" неіснуючого тексту; іноді важливим виявляється підкреслення мови, якою написаний неіснуючий текст; (2) засоби ***формально-змістового дейксису***, що стосується, передовсім, назви твору, його розділів, частин, жанрової атрибуції; (3) засоби ***сюжетно-змістового дейксису***, що підкреслюють (і оцінюють) структуру (перш за все послідовність) викладу "текстової історії" неіснуючим автором у неіснуючому творі (томи, глави, розділи, кількість сторінок, виділення початку, продовження теми або ж завершення "текстової історії", наявності сюжетних частин, підкреслення послідовності або ж непослідовності "авторського викладу" тощо). Таку "атрибуцію" неіснуючих видань можна вважати формальною лише умовно, оскільки в тексті "рецензії" вона часто стає засобом розуміння як "сюжетних колізій" текстової історії, так і можливих "авторських інтенцій", які виявляє "рецензент".

1.1. Прийоми формально текстового дейксису "рецензованих" творів

В аналізованій збірці таких прийомів є декілька:

1. Кожне оповідання має свого чітко номінованого "автора": у "Робінзонадах" – *Марсель Коска*, у "Гігамеші" – *Патрік*

Ганнаган, у "Сексотрясінні" – Сімон Мерріл, у "Группенфюрері Луї XVI" – Альфред Целлерман, у "Ніщо, або Послідовності" – Соланж Марріо, у "Перикаліпсисі" – Йоахим Ферзенгельд, у "Ідіоті" – Джон Карло Спалланцані, у "Одіссеї з Ітаки" – Куно Млатьє, у "Ти" – Раймон Сера, у "Корпорації «Буття»" – Алістер Вейнрайт, у "Культурі як помилці" – Вільгельм Клоппер, у "Про неможливість життя, про неможливість прогнозування" – Цезар Коуска, у "Не буду служити" – Артур Добб, у "Новій космогонії" – Альфред Теста. В оповіданні "Зроби книгу сам" автор не зазначений, оскільки це оповідання – гумористично-сатирична "інструкція" письменникам-початківцям, які мріють створити постмодерністський твір-шедевр.

2. Зазначення видавництва і міста, де воно знаходиться. У низці випадків цей складник формального дейксису не відіграє особливої ролі для розуміння сюжету "відтворюваної" текстової історії загалом. Однак у деяких оповіданнях збірки чинник міста і видавництва стає доволі значущим, засвідчуючи уподобання "автора", особливості його світобачення і т. ін.

3. Зазначення року або часу видання "рецензованого" тексту для низки оповідань не несе особливо значущої інформації, однак, наприклад, для оцінки подій, зображених у "романі" "Группенфюрер Луї XVI" час "виходу в світ" книги Альфреда Целлермана, нібито свідка падіння німецького фашизму після Другої світової війни, несе додаткові комунікативні смисли.

1.2. Прийоми формально-змістового дейксису "рецензованих" текстів

Ці прийоми слід оцінювати як більшою мірою лінгвально-семантичні, оскільки стосуються структури і особливостей представлення плину текстової історії в неіснуючих творах. Найбільш частотні серед таких прийомів:

1. Жанрова атрибуція творів, а також назва оповідань, оскільки в багатьох випадках ці чинники мають за мету формувати у потенційного читача алюзивні міжтекстові (інтердискурсивні) асоціації. Так, для прикладу, оповідання "*Les Robinsonades*" ("*Робінзонади*") відразу ж викликає асоціації з твором Д. Дефо "*Робінзон Крузо*"; "*Gigamesh*" ("*Гігамеш*") – з епосом "*Гільгамеш*" та багатьох інших текстів; "*Idiota*" ("*Idiom*") –

з відповідним романом Ф. Достоевського і т. ін. Ці зв'язки стають особливо важливими для розуміння змістових аспектів більшості оповідань збірки.

2. Вказування на авторське структурування неіснуючого тексту. Найчастіше "рецензент" уникає чіткого структурування тексту, що аналізується. Так, для прикладу, в "Робінзонадах" "рецензент" згадує про "восьму главу" роману (s. 21), "перший" та "другий томи" твору (s. 22), наявність епілогу (s. 23); нараховує сто сімдесят сторінок "плутаних розповідей" про діяння Нового Робінзона, в яких автор "Робінзонад" "заплутався в творі" ("*zagubił w dziele*") (s. 23). В оповіданні "Non serviam" – "рецензії" на книгу професора Добба з такою ж назвою – детально і послідовно аналізуються і оцінюються всі її розділи і післямова неіснуючого автора (s. 143–168). В низці випадків рецензент зазначає навіть кількість сторінок "реконструйованого" тексту та його розділів (s. 30, 33, 37, 50, 60). Назви розділів подаються в оповіданні "Гігамеш"; в оповіданні "Ніщо, або Послідовність" згадується абсолютний початок "роману". Така дейктична деталізація досить тісно змістовно пов'язана із загальною оцінкою "рецензентом" "творів" неіснуючих авторів, що стосується уже змістових аспектів, про що йтиметься нижче.

3. Аналізуючи зміст неіснуючих творів, "рецензент" принагідно говорить про наявність низки їхніх сюжетних частин. Так, для прикладу, у "романі" Марселя Коски "Робінзонади", згадується про те, що в другому томі "*przychodzi historia upodlenia*" ("наступає історія падіння") головного героя твору (s. 21).

4. Важливо зазначити, що автор "рецензії" досить часто дає оцінку не лише змістовій, але й формально-структурній побудові "історій" неіснуючих текстів і плину в них подій. Так, для прикладу, в "Робінзонадах" "рецензент" пише:

"Od tego miejsca, wyznajmy, książka staje się coraz trudniejsza do zrozumienia i wymaga nie tyle jakiego wysiłku odbiorcy. Linia rozwojowa, dotąd precyzyjna, wikła się i pętli" (s. 21). – "З цього моменту, потрібно визнати, книга стає все труднішою для розуміння і вимагає чималих зусиль для свого розуміння. Лінія розвитку, до цього чітка, заплутується і петляє".

5. У низці оповідань спостерігаємо акцентування "рецензента" на етнічній належності мови та її ролі в організації твору, що аналізується. Так, наприклад, в оповіданні "Перикаліпсис" тема мови, якою нібито написаний твір Йоахима Ферзенгельда, стає важливим чинником формування гумористичного початку такого серйозного жанру, яким є рецензія, задаючи її тональність загалом (s. 71). Принагідно зазначимо, що в багатьох творах С. Лема тема мови є надзвичайно важливою. Аналіз художніх творів, а особливо філософських (передовсім "Суми технології" та "Філософії випадку") видатного польського мислителя і письменника-фантаста дає привід говорити про неповторні аспекти його філософії мови. Однак, це окрема тема дослідження.

1.3. Прийоми сюжетно-змістового дейксісу

"рецензованих" текстів

Ці прийоми також значною мірою семантично зорієнтовані, тобто тісно пов'язані зі змістовими аспектами побудови в "тілі" "рецензії" фрагментів неіснуючого тексту й стосуються наступного:

1. У низці "рецензованих" творів їхні назви стають предметом прискіпливих коментарів, які впливають на відтворення й сприйняття змісту цих творів. Так, для прикладу, назву книги мадам Соланж Маріо "Rien du tout, ou la consequence" ("Ніщо, або Послідовність") "рецензент" детально аналізує на сторінках 65–66;

2. Оскільки в основі оповідань збірки перебувають неіснуючі твори, то "відтворення" їхніх сюжетів відбувається під обов'язковим для цього жанру спільним модусом оцінки. У кожному з оповідань по-різному і з різною мірою повноти "відтворюється" сюжет (у вигляді "текстової історії"). При цьому можна все ж виділити декілька прийомів лемівського сюжетотворення неіснуючих текстів в аналізованому збірнику оповідань:

(1). Сюжет текстової історії "відтворюється" послідовно і детально. Зокрема, подібне спостерігаємо в оповіданнях "Робінзонади", "Группенфюрер Луї XVI", "Одісей з Итаки", "Нова космогонія";

(2). Різні фрагменти неіснуючого тексту, які творять текстову історію, "відтворюються" з різною мірою деталізації, зокрема:

(а) сюжетна лінія "відтворюється" послідовно з помітним "стисканням" і навіть підкресленою "редукцією" окремих фрагментів, які, як правило, досить критично оцінюються "рецензентом". Такий прийом спостерігаємо в оповіданнях "Перекаліпсис", "Корпорація «Буття»", "Ти". Зокрема, оцінюючи сюжетну лінію в творі М. Коски "Робінзонади", "рецензент" говорить про сумбур у змісті роману і не "відтворює" прикінцеві його розділи;

(б) сюжетна лінія "відтворюється" послідовно з деталізацією окремих фрагментів. Цей прийом особливо помітний в оповіданні "Не буду служити", де представлені досить розлогі "теологічні суперечки" "мислителів" Адама, Адни, Анада, Дана, Даана, поселених у комп'ютерну програму за зразком "Матриці" (s. 162–166);

(3). "Рецензент" домислює за неіснуючих авторів деякі фрагменти, сцени, сюжетні повороти і т. ін., які варто було б увести в їхні "тексти". Такий прийом спостерігаємо, наприклад, в оповіданнях "Робінзонади", "Культура як помилка". Особливо яскраво такий хід виявляється в заключному оцінному абзаці "рецензента" щодо роману Альфреда Целлермана "Группенфюрер Луї XVI", в якому йдеться про те, що автор, так би мовити, "втратив" свого героя Бертрана як нереалізованого Гамлета, що посилює глибини естетичного сприйняття читачами цього твору (s. 61).

2. Мовна реконструкція чинників створення образів авторів неіснуючих текстів

З метою представлення лінгвальних прийомів створення образів неіснуючих авторів текстів у "тілі" "рецензій" як і в попередньому випадку досить умовно поділимо їх на прийоми "реконструкції" (а) формальних і (б) змістових аспектів цих текстів.

2.1. Реконструкція формальних чинників створення образів авторів неіснуючих текстів

Окрім уже згадуваного прийому дейксису щодо прізвищ неіснуючих авторів, до формальних чинників також можна зарахувати:

а) конкретизація даних про "автора", яка може стосуватись його віку, статі, національності, професійних інтересів, літературного досвіду, окремих фактів біографії, навіть зовнішніх рис.

Усі ці "дані" пов'язуються "рецензентом" з оцінками змістової частини творів, нібито написаних цими "авторами". Так, наприклад, автору "рецензії" важливо підкреслити, що Альфред Целлерман – "автор" роману "Группенфюрер Луї XVI" – літературний дебютант попри те, що йому вже практично шістдесят років (s. 45); що він свого часу був відсторонений від праці в університеті й пережив гітлеризм у Німеччині, поселившись у містечку, де жили батьки його дружини (s. 45). Це дозволяє твердити, що

"... iż chyba tylko taki Niemiec, z takim kapitałem życiowych doświadczeń – i taką wiedzą teoretyczną o literaturze! Mógł ją napisać" (s. 45); – "... мабуть тільки такий німець, з таким капіталом житейського досвіду і такими теоретичними знаннями в царині літератури! – міг його написати".

У "рецензії" на роман "Ідіот" італійця Джана Карло Спалланцані "рецензент" підкреслює його молодість і те, що це перший твір автора (s. 76). Важливим у сприйнятті творчості письменника "рецензент" вважає перцептивно-ментальне представлення зовнішності "автора". У випадку з Джаном Карло Спалланцані враження від зовнішності автора "Ідіота" негативні, що програмує у "рецензента" на початках досить упереджене ставлення до твору молодого італійського письменника:

"Nie wiem, czy innym: mnie łatwiej pisać o książce, jeśli znam twarz autora. Spallanzani na zdjęciu nie est sympatyczny, to młokos z niskim czołem i podpuchłymi oczami, jego małe, czarne oczka są złe – a jużfiligranowy podbrudek przyprawia o niepokój. Enfant terrible? Niekczemny chytrus I okrutnik, weredyk w skórze niewiniątka?" (s. 76–77). – "Не знаю, як іншим, але мені легше писати про книгу, якщо я бачу обличчя автора. Спалланцані на фото несимпатичний: молокосос з низьким лобом, підпухлими очима, маленькими, чорними, злими оченятами, а точене підборіддя викликає почуття тривоги. Enfant terrible, хитромудрий негідник і садист, правдолюб у личині невинної дитини?"

В оповіданнях науково-фантастичного змісту "рецензент" особливо підкреслює професійні інтереси автора, які мають важливе значення для розгортання текстової історії, представленої цим автором. Так, наприклад, професор Артур Добб –

"автор" науково-фантастичного з елементами белетристики і публіцистики твору "Не буду служити" – характеризується як "один з найвидатніших персонетиків сучасності" (s. 143); Альфред Целлерман – відомий історик літератури і доктор антропології якогось німецького університету (s. 45); Вільгельм Клоппер – "автор" науково-фантастичного роману "Культура як помилка" – антрополог і приват-доцент університету (s. 110).

Акцентування "рецензентом" національності "автора" буває двох типів, пов'язаних з породженням різних комунікативних смислів: в одних випадках – це проста констатація, яка має лише опосередковані зв'язки з сюжетом "рецензованого" твору, наприклад, згадування, що автор роману "Одісей із Ітаки" американець (s. 89); в інших – національна "атрибуція" автора тісно переплетена зі змістовними аспектами "рецензованого" твору, перш за все в аспекті підкресленням стереотипних рис, які вважаються притаманними представникам того чи того етносу і накладають своє відбиття на зміст створеного ними тексту. Зокрема, стосовно ірландського походження Патріка Ганнагана "рецензент" зазначає, що він:

"... dzięki irlandzkiej uporczywości, wkojarzył w jedną powieść cały świat człowieka z jego mitami, symfoniemi, kościołami, fizykami i annałami dziejów powszechnych" (s. 35). – "... дякуючи своїй ірландській затятості, загнав в один роман весь світ людини з його міфами, симфоніями, храмами, фізичними теоріями і анналами всезагальної історії".

Приват-доцент Вільгельм Клоппер – автор книги "Культура як помилка" – німець, а тому:

"Tę książkę mógł napisać tylko Niemiec! Umiłowanie klasyfikacji, tego sumiennego porządku, który zrodził niezliczone Handbuchy, przerobiło duszę niemiecką w segregator. <...> gdyby Pan Bóg był narodowości niemieckiej, świat nasz okazałby się miejscem może niekoniecznie bytowo lepszym, ale na pewno ziszczeniem wyższej idei musztry i ładu. Perfekcja tego porządku wprost przytłacza ..." (s. 110). – "Цю книгу міг написати лише німець! Схильність до класифікації, до того бездоганного порядку, котрий породив незчисленні довідники, перетворила німецьку душу в конторську відомість. <...> якщо б Господь Бог

був німцем, то наш світ, можливо, не став би побутово кращим, але зате уособлював би собою муштру і порядок. Бездоганність форми викладу пригнічує ...";

б) для "рецензента" важливим чинником характеристики образу "автора" неіснуючого тексту і, безумовно, змістових характеристик його твору виявляється мова написання тексту. Так, наприклад, в оповіданні "Перикаліпсис" тема мови, якою нібито написаний твір Йоахима Ферзенгельда, стає засобом характеристики "автора", глибини його "творіння", тональності самої "рецензії", а в цілому формування гумористичного ставлення до тексту як книги, так і "рецензії" на неї:

"Joachim Fersengeld jest Niemcem, który napisał swą «Perykalipse» po holendersku (języka tego prawie nie zna, co sam we wstępie przyznaje), a wydał ją we Francji, słynącej z podłych korekt. Piszący te słowa też właściwie nie zna holenderskiego, lecz podług tytułu rsiążki, angielskiego wstępu i nielicznych, zrozumiałych w tekście wyrażenń uznał, że się na recenzenta przecież nada" (s. 71). – "Йоахім Ферзенгельд – німець, що написав свій «Перикаліпсис» голандською (цієї мови він практично не знає, як сам це визнає в передмові), а книгу видав у Франції, яка відома своїми поганенькими коректурами. Автор цих рядків також взагалі-то не знає голандської, однак, познайомившись з назвою книги, англійською передмовою і невеликою кількістю зрозумілих виразів у тексті, вирішив, що рецензентом все ж може бути".

2.2. Змістові аспекти "відтворення" образів авторів неіснуючих текстів

Найчастотніші серед прийомів такого "відтворення":

а) оцінка "рецензентом" авторського задуму, його стилю, прийнятої автором форми викладу текстової історії, впливів на неї. Так, для прикладу, про автора роману "Ідіот" Джана Карло Спалланцані "рецензент" пише:

"Tupet, nie pozbawiony wdzięku w tym, jak wyjaśnia, że się powstrzymał, bo nie chciał ... zaszkodzić oryginałowi. <...> Usprawiedliwiwszy się tym pokrętnym sposobem, awtor niczego nie zapowiada w kwestii właściwej – «Idioty»" (s. 77). – "І з апломбом, не позбавленим певної грації, він [автор] повідомляє, що ... побоювався розвінчати оригінал [роман Ф. Достоевського

"Idiom". – Ф. Б.] <...> Виправдавшись таким хитромудрим способом, автор, однак повністю замовчує головне – тобто самого "Ідіота".

Про Вільгельма Клоппера – "автора" твору "Культура як помилка" – "рецензент" пише, що на німецького письменника могли мати вплив не лише такі культурні чинники, як відома всім німецька дисципліна й прийнятий у Пруссії жорсткий порядок, а й теоретичні положення таких філософів як Гегель, Шопенгауер та Фіхте (s. 111);

б) критичний аналіз поглядів, суджень тощо інших професійних "оцінювачів" роману, думки яких оприлюднені в різних виданнях. Такий прийом дозволяє прояснити, наприклад, як смислові акценти неіснуючого роману М. Коски "Робінзонади", так і творчу манеру автора. Для прикладу:

"... Jules Nefastes oświadczył w «Figaro Littéraire», że utwór jest «kliniczny po prostu». Obłądowi, wbrew swojemu prakseologicznemu planowi Kreacji, Sergiusz N. Ujść nie mógł. <...> Anatol Fauche natomiast w «La Nouvelle Critique» kwestionuje osąd swego kolegi z «Figaro Littéraire» powiadając, naszym zdaniem zupełnie do rzeczy, że Nefastes, bez względu na to, o czym prawią «Robinsonady», jest niekompetentny psychiatrycznie ..." (s. 23). – Жюль Нефаст оголосив в «Фігаро Літерер», що ця річ [роман Марселя Коски «Робінзонади»] «просто клінічна». Ось чому Серж Н. не міг уникнути безумства, незважаючи на свій праксеологічний пран Творіння. <...> Тим часом Анатоль Фош в «Нувель критік» дозволяє собі осуд свого колеги з «Фігаро Літерер», зазначаючи, на наш погляд, зовсім справедливо, що Нефаст, безвідносно до змісту «Робінзонад», в психіатрії некомпетентний...";

в) інтертекстуальні (інтердискурсивні) прийоми відсилання до існуючих текстів світової літератури – одні з найважливіших і найчастотніших засобів "відтворення" смислового наповнення неіснуючих текстів, а також деталей, що характеризують особи "авторів". Це дозволяє актуалізувати сюжет, спираючись на відомі читачам існуючих творів текстові події, а також враховувати спільні з читачем пресупозиції, активізуючи адекватне з "автором" сприйняття змістової складової неіснуючого тексту, зокрема, причин породження гумору та інших чинників тво-

рення художніх естетичних смислів. З орієнтацією на завдання відтворення творчих рис осіб авторів найчастотнішим прийомом вважаємо алюзії "рецензента" до можливих передтекстів, які мав на увазі, або міг і не мати на увазі "автор" неіснуючого тексту; це, так би мовити, "приписувані автору алюзивних пресупозицій". Особливо наочно цей прийом застосовується в оповіданні "Ідіот", де "автор" роману Джан Карло Спалланцані в, так би мовити, "творчій пресупозиції" постійно тримає відомий роман Ф. Достоевського, однак "рецензент" схильний уважати, що істинним передтекстом насправді є фрагменти тексту Біблії, в яких йдеться про Святе Сімейство (s. 78). Це, безумовно, важлива характеристика творчої манери неіснуючого автора.

Дискусія і висновки

Отже, збірки оповідань С. Лема "Абсолютна порожнеча" і "Уявна величина" – особливий вияв одивненості текстів або за іншою термінологією – особливий тип "неприродних наративів", аналіз яких повинен вестися з урахуванням міри віддаленості від реальної дійсності, а також із застосуванням методик і прийомів дослідження достатньо узуалізованих фікціональних різновидів текстів художньої літератури. У статті розглянуті лише деякі лінгвальні засоби формально-змістових аспектів рецензій на неіснуючі тексти. Серед лінгвальних чинників відтворення формальних і змістових аспектів таких текстів домінують засоби дейксису в різних його виявах, а також прийоми створення образів авторів неіснуючих текстів. Перспективними вважаємо дослідження комунікативно-прагматичних засобів створення: а) співвідношення модусних і модальних аспектів "осіб рецензентів" і "авторів"; б) точки зору "рецензентів" і "авторів"; в) емпатії та напрями руху їхніх фокусів у "рецензентів" та "авторів"; г) оцінки "рецензентів" і "авторів" текстової історії та її дискурсивного втілення; д) діалогів "рецензента" з "авторами" і читачами; е) дієвими чинниками є також прагматичні аспекти організації мовленнєвих актів і мовленнєвих жанрів оповідань збірки; є) тональнісні аспекти "рецензій" та неіснуючих текстів і, звичайно, лінгвальні засоби втілення неповторного гумору видатного польського письменника і мислителя Станіслава Лема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бацевич, Ф. С. (2018). *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*. ЛНУ імені Івана Франка.

Бацевич, Ф. С. (2019). Інтердискурсивність і глибини фікціональності художнього тексту: лінгвонаративні аспекти. *Мовознавство*, 4, 3–12.

Бацевич, Ф. С. (2020). Лінгвістичні аспекти "неприродної" наратології. *Міжкультурна комунікація в науковому і освітньому просторі: Матеріали 1-ої Міжнародної науково-практичної конференції 28–29 квітня 2020 р.*, 10–14.

Бацевич, Ф. С. (2021). Ословлення симулякра: оповідання Станіслава Лема "Робінзонади" в аспекті "неприродної" наратології. *Полоністика в світлі традицій і викликів сучасності. Збірник праць з нагоди п'ятнадцятиліття кафедри польської филології Львівського національного університету імені Івана Франка*. За ред. І. Бундзи, А. Кравчук. Фірма "ІНКОС", 52–61.

Поліщук, О., & Павлішена, Л. (2020). Серія літературних містифікацій Станіслава Лема. *Філологічний дискурс*, 10, 142–152.

Krywak, P. (1994). *Stanisław Lem*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Lem, S. (1974). *Doskonała próżnia. Wielkość urojona*. Wydawnictwo literackie.

REFERENCES

Batsevych, F. S. (2018). *Ukrainian Alienated Artistic Text: Linguistic Dimensions*. Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].

Batsevych, F. S. (2019). Interdiscursivity and the Depths of Fictionality in Literary Texts: Linguonarrative Aspects. *Movoznavstvo*, 4, 3–12 [in Ukrainian].

Batsevych, F. S. (2020). Linguistic Aspects of "Unnatural" Narratology. In *Intercultural Communication in the Scientific and Educational Space: Materials of the 1st International Scientific-Practical Conference, April 28–29, 2020*, 10–14 [in Ukrainian].

Batsevych, F. S. (2021). The Expression of Simulacra: Stanisław Lem's Robinsonades in the Aspect of "Unnatural" Narratology. In *Polonistics in the Light of Traditions and Challenges of Modernity. Collected Works on the Occasion of the Fifteenth Anniversary of the Department of Polish Philology at Ivan Franko National University of Lviv*, eds. I. Bundza, & A. Kravchuk. "INKOS" Firm, 52–61 [in Ukrainian].

Krywak, P. (1994). *Stanisław Lem*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe [in Polish].

Lem, S. (1974). *Doskonała próżnia. Wielkość urojona*. Wydawnictwo literackie [in Polish]. перекласти англ.

Polishchuk, O., & Pavlishena, L. (2020). The Series of Literary Mystifications by Stanisław Lem. *Philological Discourse*, 10, 142–152 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 15.09.24

Прорецензовано / Revised: 08.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 24.10.24

Florij BATSEVYCH, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-6141-8318

e-mail: floriy.batsevych@lnu.edu.ua

Ivan Franko Lviv National University,
Lviv, Ukraine

Svitlana HRYHORUK, PhD (Philol.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0003-4184-9265

e-mail: velta569@gmail.com

Ivan Franko Lviv National University,
Lviv, Ukraine

PARATEXTS TO NON-EXISTENT TEXTS (AS EVIDENCED BY STANISŁAW LEM'S SHORT STORY COLLECTION "A PERFECT VACUUM")

Background. *The article delves into the short story collection *Doskonała próżnia* ("A Perfect Vacuum") by Stanisław Lem, a Polish science fiction writer, literary critic, and philosopher. This collection presents reviews of non-existent texts by non-existent authors. The study's primary goal is to dissect the linguistic (semantic and pragmatic) means used to create the formal and content-related elements of texts that supposedly exist within the "body" of the reviews. A secondary objective is to identify the semantic and pragmatic means of modelling the images of the authors of the non-existent texts.*

Methods. *The methods employed include descriptive analysis, elements of transformational methodology from structuralism, communicative-pragmatic text and discourse analysis, and linguistic-narratological techniques for analysing storytelling. Understanding these linguistic and pragmatic means is crucial as it provides insights into the complex process of creating non-existent texts and the role of language in shaping our perception of these texts.*

Results. *It was found that the linguistic representation of the formal and content-related aspects of non-existent texts (despite their synthetic nature)*

concerns the means of (1) deixis of forms that appear as if from officially published texts, (2) plot-content deixis, (3) the reproduction of the content parts of non-existent texts: (a) semantic, (b) semantic-pragmatic, (c) communicative-pragmatic (or simply pragmatic, as these occur in the communication between "the author" and a potential "reader"). The texts of the short stories reveal both the persona of the "reviewer" of non-existent works and the true persona of the author (S. Lem), who, although rarely, still "reveals" his presence.

Conclusions. Future research could focus on the communicative-pragmatic aspects of creating such paratexts, particularly concerning (a) the correlation between the modal and modulated aspects of the "reviewers" and "authors" as personas, (b) the perspectives of the "reviewers" and "authors", (c) the empathy and direction of focus in the "reviewers" and "authors" (d) the evaluations of the "reviewers" and "authors" regarding the text's history and its discursive realisation, (e) dialogues between the "reviewers", "authors", and readers, and (f) the pragmatic aspects of organising the speech acts and speech genres of the short stories in the collection. The tonal aspects of the "reviews" and non-existent texts and the linguistic means of expressing the unique humour of the great Polish writer and thinker S. Lem are also essential to consider.

Keywords: alienated text, "unnatural" narratology, narrative structure, narrator image, depth of fictionality in the text.

Автори заявляють про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.